

NIEUWE VONDSTEN VAN ZELDZAME ORCHIDEEËN IN ZUID-LIMBURG IN 1995

C.A.J. Kreutz, Oude Landgraaf 35a, 6373 BE Landgraaf

De eerste helft van de jaren negentig wordt onder andere gekenmerkt door milde winters en warme zomers. Het blijkt dat sommige orchideesoorten, die slecht tegen vorst bestand zijn en bovendien in grote mate afhankelijk van warme groeiplaatsen zijn, hier positief op reageren. Dit betreft met name *Anacamptis pyramidalis* (L.) L.C. Rich. (Hondskruid), *Ophrys apifera* Hudson (Bijenorchis), *Orchissimia* Lamk. (Aapjesorchis) en *Himantoglossum hircinum* (L.) Sprengel (Bokkenorchis). Zo is het aantal vindplaatsen van Hondskruid, Bijenorchis en Bokkenorchis de laatste jaren aanzienlijk toegenomen. Alle vindplaatsen van de eerste twee soorten in Nederland, tot en met 1994, werden reeds uitvoerig beschreven (KREUTZ, 1994 A,B).

Aapjesorchis behoort met onder meer Bokkenorchis en *Orchis sesquipedalis* (Charente orchis) tot de orchideeën, die ons land wel kunnen bereiken en daar een periode standhouden, maar dan weer verdwijnen, tenminste zo omschreef Mennema het nog in 1980. Nu blijkt dat deze soorten gedurende een langere periode standhouden en bovendien binnen enkele jaren op verscheidene nieuwe vindplaatsen worden aangetroffen.

HONDSKRUID

Het Hondskruid (*Anacamptis pyramidalis* (L.) L.C. Rich.) is een soort die men hoofdzakelijk in pioniervegetaties aantreft, zoals in wegbermen en taluds en op recentelijk in beheer genomen natuurterreinen. Bovendien groeit zij ook in kalkgraslanden, hier meestal tussen struweel of langs bosranden.

Anacamptis pyramidalis is in Zuid-Limburg altijd zeer zeldzaam geweest. DE WEVER (1913) beschouwde de soort als één der zeldzaamste orchideeësoorten. Ook in de jaren daarna werd het Hondskruid slechts zeer zelden waargenomen. Echter vanaf 1991 neemt het aantal vindplaatsen in Zuid-Limburg behoorlijk toe. Ook in de rest van Nederland vertoont de soort een sterke toename, met name in pioniervegetaties aan slootkanten, in wegbermen en op dijken, maar ook op braakliggende industrieterreinen. Vooral in de wij-

de omgeving van Amsterdam, Rotterdam en in het Deltagebied werden veel nieuwe vondsten gemeld (KREUTZ, 1994 A,B). Opvallend is dat de meeste daarvan uit slechts een of twee bloeiende planten bestaan.

TABEL I. Bekende vondsten van Hondskruid (*Anacamptis pyramidalis*) in Zuid-Limburg in chronologische volgorde.

terrein	plaats	jaar	aantal ex.
St. Pietersberg	Maastricht	voor 1880	
Keverberg	Ubachsberg	1912	6 (4)
Cannerhei	Maastricht	1919	
Gulickerberg	Ubachsberg	omstreeks 1927	
Berghofweide	Wijlre	1928	6
Kunderberg	Voerendaal	voor 1930	
Wijlre-akkers	Wijlre	1972-1984	2
Vrakelberg	Wijlre	1980	1
Vrakelberg	Wijlre	1991	1
Gerendal, Laamhei	Oud-Valkenburg	1991-1995	1-6
Gerendal, Exp.-helling	Oud-Valkenburg	1992-1994	1
Slavante	Maastricht	1992	2
IVN-Natuurruimte	Vijlen	1992-1993	1-2
't Rooth	Margraten	1993	2
Eyserbos	Eys	1995	1

In 1995 werd in Zuid-Limburg weer een nieuwe vondst gedaan en wel op het uitgestrekte natuurterrein ten zuiden van het Eyserbos. De vondst betrof één fors exemplaar. Enkele jaren geleden had dit gebied nog een agrarische bestemming. De desbetreffende landbouwer nam het in die tijd niet zo nauw met de grenzen van zijn perceel en ploegde ieder jaar een gedeelte van het kalkgrasland om, dat zich ten zuiden van het Eyserbos bevindt. Hierdoor verdween onder andere het grootste deel van de groeiplaats van *Epipactis muelleri* (Geelgroene wespenorchis). Enkele jaren geleden heeft dit gebied een andere bestemming gekregen en thans wordt het als natuurterrein beheerd. Aangezien de bodem uit mergel bestaat, afgedekt met een dun laagje löss, de expositie van het terrein op het zuiden gericht is en het een behoorlijke omvang heeft, zou dit gebied zich wel eens binnen een tiental jaren tot één der rijkste orchideeënreservaten van Zuid-Limburg kunnen ontwikkelen.

Het is altijd een raadsel geweest waarom *Anacamptis pyramidalis* op de Gerendalsweide (de Laamhei) nabij Oud-Valkenburg niet voorkwam, terwijl de soort wel in grote aantallen in de zeer nabij gelegen Orchideeëntuin groeit. Wellicht waren hier factoren als de westelijke expositie van het terrein en de schraalheid van de vegetatie de oorzaak. De

FIGUUR 1.
*Himantoglossum
hircinum*, *Habitus*,
Rijckholt, 4 juli 1995.

eerste vondst op de Laamhei werd pas in 1991 gedaan. Het betrof één exemplaar. In 1995 was dit aantal al tot zes bloeiende planten toegenomen.

Tabel I geeft in chronologische volgorde alle bekende vondsten van deze soort in Zuid-Limburg weer.

BOKKENORCHIS

Van alle in Midden-Europa voorkomende orchideeësoorten is de Bokkenorchis (*Himantoglossum hircinum* (L.) Sprengel) (figuur 1) ongetwijfeld de meest warmteminnende

soort. Zij groeit dan ook bij voorkeur op droge, kalkrijke, op het zuiden geëxponeerde terreinen langs bosranden of in wegbermen. *Himantoglossum hircinum* werd in Nederland zeer zelden waargenomen. Bijna alle exemplaren werden in Zeeuwsch-Vlaanderen of in het Renodunaal district gevonden. De vondsten betroffen meestal één bloeiende plant en deze hield veelal slechts enkele jaren stand. Het is opvallend dat in de eerste helft van de jaren negentig ook de Bokkenorchis op enkele nieuwe lokaties werd aangetroffen.

In 1984 werd in het Savelsbos één bloeiende plant ontdekt (HILLEGERS & KREUTZ, 1984). Later bleek echter dat dit exemplaar hier niet op spontane wijze terecht was gekomen, zij

bleek in 1981 te zijn aangeplant. De desbetreffende plant bloeide voor het laatst in 1987. In 1995 werd op dezelfde vindplaats in het Savelsbos, na een periode van acht jaar, opnieuw één bloeiende plant gevonden. Deze plant groeit echter op een andere plaats dan het exemplaar gevonden in de periode van 1984 tot 1987. Gezien de geringe grootte en het ontbreken van sporen die op een mogelijke aanplanting duiden, betreft deze nieuwe vondst hoogstwaarschijnlijk een zaailing van het exemplaar uit de periode 1984-1987.

In 1995 bloeide een fors exemplaar in een wegberm met een zuidwestelijke expositie in de omgeving van Rijckholt. Ter plaatse is deze berm met kalkrijke grond aangevuld en voorts nog zijn er geen redenen om aan te nemen dat de Bokkenorchis op deze plaats werd aangeplant. Het is goed mogelijk dat in de nabije toekomst op deze plaats verscheidene exemplaren aangetroffen kunnen worden. Tabel II geeft in chronologische volgorde alle bekende vondsten van deze soort in Zuid-Limburg weer.

Met uitzondering van de vondst op de St. Pietersberg in 1821, het exemplaar in de wegberm bij Rijckholt in 1995 en vermoedelijk de vondst bij Heerlen omstreeks 1968 werden alle overige planten aangeplant.

BIJENORCHIS

De Bijenorchis (*Ophrys apifera* Hudson) behoort wellicht tot die soorten, die sterk afhankelijk zijn van milde winters en warme zomers. Bij deze soort is de toename in de eerste helft van de jaren negentig uitzonderlijk groot. Op nieuwe groeiplaatsen, onder andere in kalkrijke pioniervegetaties op braakliggende industrieterreinen en in wegbermen kan de soort zich snel vestigen en binnen een korte periode een groot aantal bloeiende planten ontwikkelen. Vooral in de rest van Nederland, hoofdzakelijk in het Deltagebied en de omgeving van Amsterdam, worden de laatste jaren vele nieuwe vondsten gemeld.

In Zuid-Limburg bleef het aantal vindplaatsen gedurende de periode 1960-1990 vrijwel constant. Echter vanaf 1990 is de Bijenorchis hier op een relatief groot aantal vindplaatsen aangetroffen, terwijl de soort op de 'klassieke' groeiplaatsen in aantal afnam. Deze afname is vermoedelijk een gevolg van een ver-

TABEL II. Bekende vondsten van Bokkenorchis (*Himantoglossum hircinum*) in Zuid-Limburg in chronologische volgorde.

terrein	plaats	jaartal	aantal ex.
St. Pietersberg	Maastricht	1821	2
St. Pietersberg	Maastricht	1836	
St. Pietersberg	Maastricht	1848	
Omgeving van Gerendal	Heerlen	omstreeks 1968	1
Savelsbos	Oud-Valkenburg	omstreeks 1971	
Riesenberg	St. Geertruid	1984-1987	1
Savelsbos	St. Geertruid	1990-1992	1
Wegberm	St. Geertruid	1995	1
	Rijckholt	1995	1

FIGUUR 2.
Orchis simia, *Habitus*,
Schin op Geul, 13 mei
1995.

regaande verschralling van de kalkgraslanden. In 1995 werd de soort op een drietal groeiplaatsen langs het talud van de autoweg Nuth-Bocholtz ter hoogte van 'De Dael' bij Ubachsberg gevonden. Enerzijds groeit zij hier op aangevoerde kalkrijke leem aan weerszijden van de autoweg, anderzijds op pure mergel op die plaatsen waar de autoweg de Keverberg doorsnijdt. Opvallend is dat deze planten tot 80 cm hoog zijn. Plaatselijk werden hier ook enige exemplaren aangetroffen, die kenmerken van *Ophrys apifera* ssp. *jurana* Ruppt. vertonen. In 1995 werden op deze drie groeiplaatsen in totaal 87 bloeiende exemplaren geteld. In dezelfde omgeving werden ook nog *Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br. (Muggenorchis) (1 ex.), *Listera ovata* (L.) R.Br. (Grote keverorchis) (22 ex.) en *Epipactis helleborine* (L.) Crantz (Brede wespenorchis) (289 ex.) gevonden.

HARLEKIJN

Sinds 1980 wordt Harlekijn (*Orchis morio* L.) nog slechts op één groeiplaats aangetroffen, namelijk de Berghofweide bij Wijlre. Dit gebied is eigendom van drie natuurbescher-

mingsinstanties, te weten Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de Natuurbeschermingswacht 'Zuid-Oost-Limburg'. Hoewel er de laatste jaren een bevredigend beheer voor *Orchis morio* gevoerd wordt en de populatie zich bovendien weet uit te breiden, blijft deze groeiplaats toch kwetsbaar, aangezien het de enige in Zuid-Limburg was. Verheugend is daarom de vondst van de Harlekijn op een kalkgrasland met heischrale elementen in het Gerendal, waar zij voor het eerst in 1994 werd gevonden. Plaatselijk is de vegetatie vergelijkbaar met die van de Berghofweide. In 1995 werden hier reeds vijf bloeiende exemplaren waargenomen. Hoogstwaarschijnlijk zal de soort zich op deze vindplaats in de toekomst weten uit te breiden. Op hetzelfde terrein werden eerder al *Orchis mascula* L. (Mannetjesorchis) en *Orchis militaris* L. (Soldaatje) gevonden.

AAPJESORCHIS

Zoals bekend komt Aapjesorchis (*Orchis simia* Lamk.) (figuur 2) al sinds 1972 op één plaats bij Cadier en Keer in Zuid-Limburg voor. De populatie wordt sinds die tijd door

dr. J.H. Willems (Universiteit Utrecht) bestudeerd.

In 1992 werd een nieuwe vindplaats van de Aapjesorchis bij Slenaken ontdekt. De vondst betrof twee bloeiende en drie steriele exemplaren. Onderzoek ter plaatse leverde op dat alle planten waren uitgezet, afkomstig van de groeiplaats bij Cadier en Keer (KREUTZ, 1992).

In 1995 werd een nieuwe vondst van *Orchis simia* gedaan en wel op de sinds enige jaren als kalkgrasland beheerde Sousberg bij Schin op Geul. Deze vondst betrof een fors exemplaar. Nader onderzoek ter plaatse leverde geen sporen van een eventuele aanplanting op, maar gezien het ontbreken van zaailingen en het feit dat er in de jaren daarvoor geen rozet werd aangetroffen, lijkt het erop dat dit exemplaar ook werd aangeplant. Werd de plant aangeplant, dan is ze niet afkomstig van de vindplaats bij Cadier en Keer, omdat ze morfologisch niet met exemplaren uit deze populatie overeenkomt.

SUMMARY

NEW FINDS OF RARE WILD ORCHIDS IN SOUTHERN LIMBURG

In the course of 1995, rare wild orchids were found at several new sites in southern Limburg. This paper discusses the status, biotopes and locations of the recent Limburg finds. All previous locations of *Anacamptis pyramidalis* and *Himantoglossum hircinum* are listed in a table.

LITERATUUR

- HILLEGERS, H.P.M. & C.A.J. KREUTZ, 1984. 'De Bokkenorchis spontaan (?) terug in Zuid-Limburg'. Natuurhist. Maandblad 73.8: omslag.
- KREUTZ, C.A.J., 1992. Uitzetten en herintroductie van orchideeën in Zuid-Limburg. Natuurhist. Maandblad 81: 215-217.
- KREUTZ, C.A.J., 1994A. De toename van *Anacamptis pyramidalis* (L.) L.C. Rich. en *Ophrys apifera* Hudson in Nederland. Gorteria 19: 14-17.
- KREUTZ, C.A.J., 1994B. De toename van *Anacamptis pyramidalis* (L.) L.C. Rich. en *Ophrys apifera* Hudson in Nederland. Eurorchis 6: 100-109.
- KREUTZ, C.A.J., 1994C. Orchideeën in Zuid-Limburg, tweede aanvullende druk. Stichting Uitgeverij KNNV, Utrecht.
- MENNEMA, J., A.J. QUENÉ-BOTERENBROOD & C.L. PLATE, 1980. Atlas van de Nederlandse flora, deel I. Uitgestorven en zeer zeldzame plantensoorten. Uitgeverij Kosmos Amsterdam.
- WEVER, A. DE, 1913. Lijst van wildgroeiende en eenige gekweekte planten in Zuid-Limburg III. Jaarboek Natuurhist. Genootschap 1913: 43-115.